

Posudek disertační práce

Autor práce: Mgr. Nikola Balaš

Název práce: The late socialist Czechoslovak ethnography and folklore studies and its influence on the Czech tradition of sociocultural anthropology after 1989, (281 stran rkp.)

Vedoucí práce: PhDr. Dana Bittnerová, CSc. (Fakulta humanitních studií UK)

Autor posudku: PhDr. Jiří Woitsch, Ph.D. (Etnologický ústav AV ČR)

Cíle práce a míra jejich naplnění

Cíle práce formuluje N. Balaš v úvodu na s. 11–12, přičemž za ty hlavní považuje (1) teoreticky sofistikovaný popis podoby a vývoje oboru etnografie a folkloristiky v době pozdního socialismu a (2) odhalení kontinuit mezi touto „socialistickou“ etnografií a folkloristikou a tím, co se v Čechách po roce 1989 označuje a (sebe)definuje jako sociokulturní antropologie. K oběma cílům autor směřuje v empirické rovině především skrze analýzu 45 výzkumných rozhovorů s 36 narátory a dále přes mimořádně sofistikovaný rozbor obsahových i formálních aspektů oborové knižní a časopisecké produkce. Širší kontexty vývoje oboru N. Balaš rekonstruuje s využitím domácí i zahraniční literatury k tématu, přičemž jeho skutečná znalost příslušných prací je opravdu mimořádná, z nejnovějších (relevantních) textů chybí snad jen první svazek dějin ČSAV (Franc – Dvořáčková et al. 2019), jehož časový záběr se ovšem nekryje s hlavním obdobím autorova zájmu, a jak bude zmíněno, bohužel absentuje literatura slovenská. O poznání slabší je využití písemných, resp. archivních pramenů, na které N. Balaš s výjimkou tří svazků uložených v Archivu bezpečnostních složek de facto vědomě rezignuje, ačkoliv se přímému vysvětlení takového postupu vyhýbá (s. 38). S ohledem na extrémní složitost a komplexnost tématu, kterému se autor věnuje, a tedy i nutnost prostudovat desítky archivních fondů (vč. např. rozsáhlých fondů KSČ, Státní bezpečnosti, AV ČR resp. ČSAV, několika univerzit) je takovýto krok až sebezáchovný, nicméně samozřejmě významně snižuje validitu některých tvrzení. Hlavně a především však autora nutí uchylovat se občas ke spekulacím a kladení „složitých“ zdánlivě řečnických otázek, jejichž jednoznačné zodpovězení by umožnilo prostudování – někdy opravdu velmi banální – příslušných archivních fondů.

Určitou nedotaženost empirických východisek textu autor dohání z mého pohledu brilantním ukotvením práce v teorii. N. Balaš totiž jako východiskové koncepty používá *pole*, *kapitál* a *habitus* P. Bourdieu, které sice nejsou nijak nové, ale jak se v práci ukazuje, jsou pro zvolené téma nanejvýš nosné. Autorovi jednak umožňují oprostít se od schematizujícího narativu dosavadních intelektualistických přístupů k tématu, které podrobuje tvrdé kritice (s. 19–25), jednak mu dovolují analyzovat socialistickou a postsocialistickou etnografii a folkloristiku / antropologii v komplexnosti mocenských, intelektuálních, ekonomických a dalších vztahů a vazeb. Právě díky zvolenému teoretickému zarámování práce byl autor podle mého názoru schopen odhalit značnou rezistenci habitu pozdně socialistické etnografie a folkloristiky po roce 1989.

Cíle práce tedy považuji, s dílčími výhradami uvedenými níže, za naplněné ve vrchovaté míře, dokonce daleko nad obvyklé standardy disertačních prací. S autorovou snahou poctivě vysvětlit opravdu „vše“ nicméně souvisí i to, že text primárně zaměřený na 70.–90. léta 20. století se poněkud nešťastně až nejedlovským způsobem rozkračuje k dějinám celého oboru od jeho intelektuálních počátků v 19. století. Rozumím autorově snaze vysvětlit (patrně především zahraničním čtenářům, viz dále v posudku) nejrůznější kontexty, nicméně hlubší soustředění na úžeji vymezené téma by v některých případech nebylo na škodu.

Zpracování a struktura textu

Text disertační práce N. Balaše je členěn do sedmi kapitol, které vykazují formální i obsahovou vyváženost a jsou dobře sklenuty v jeden celek. Na čtenáře však práce klade zvýšené nároky, neboť je strukturována spíše literárně a na první pohled postrádá klasické členění kvalifikačních prací.

První kapitola práce (s. 11–46) nicméně obsahuje všechny nezbytné náležitosti: autor vymezuje jak téma, tak pramennou základnu, vyjadřuje se ke způsobu sběru dat, etickým aspektům práce a detailně – v silně polemické podkapitole 1.2 a následně kapitolách 1.3.1 až 1.3.7 dává nahlédnout do svého teoreticko-metodologického instrumentáře (již zmíněný P. Bourdieu, ale i komparativní metoda, při jejíž aplikaci se mu ovšem tvrdě odmítnutý intelektualistický přístup znovu stává definičním rámcem). Hned v úvodu práce (s. 11) N. Balaš otevřeně deklaruje, že jím provedený výzkum „československé etnografie a folkloristiky“ je de facto výzkumem dvou pražských pracovišť – Katedry etnografie a folkloristiky FF UK (dále KEF) a Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV (dále ÚEF) a jejich nástupnických institucí. S akceptací tohoto přístupu stojí a padá hodnocení celé práce. Jestliže přijmeme Balašovu brilantní analýzu fungování zmíněných dvou pražských institucí jako relevantní a sofistikovaný exkurz do dějin oboru, což je postoj autora tohoto posudku, můžeme celou práci považovat za vysoce relevantní. Na druhou stranu nelze nevidět, že ÚEF a KEF přes nepochybnou mocenskou dominanci A. Robka v oboru v 70. a 80. letech ani v nejmenším nereprezentují celou československou etnografii a folkloristiku. Práce tudíž neříká nic o vývoji oboru na Slovensku, bohužel včetně pomnutí důležitých prací G. Kiliánové k tomuto tématu z posledních let. Autor dále nebyl schopen postihnout výrazně odlišné trajektorie vývoje „brněnské národopisné školy“ reprezentované zejména oborovým pracovištěm na dnešní Masarykově univerzitě, vč. trvalé tenze mezi pražskou centrálou ÚEF a brněnským detašovaným pracovištěm ústavu. Dílčí zmínky, které N. Balaš Moravě věnuje (např. s. 98–99, 138), se povětšinou omezují na deskripci institucionálního vývoje brněnských pracovišť. Výrazně odlišným způsobům mezinárodní spolupráce, badatelské produkce i postavení v mocenských vztazích (KSC a StB), tedy principiálně jinému *habitu* brněnských etnografů a folkloristů, vč. v 80. letech 20. století klíčových osobností V. Frolce, R. Jeřábka a D. Holého, není v práci věnována ke škodě věci žádná pozornost. Toto N. Balaš přinejmenším tuší (viz např. zmínka o zahraniční literatuře citované V. Frolcem a O. Sirovátkou na s. 214), při obhajobě by měl nicméně vysvětlit, proč práci ponechal nepřesný titul, problém výhradního soustředění na KEF a ÚEF v textu systematicky neřeší a občas přistupuje i k vyloženě zavádějícím vyjádřením (příslib na s. 45, že kapitola 3 práce bude obsahovat „*whole picture*“ oboru vč. slovenských a moravských kontextů).

Druhá kapitola práce (s. 47–95) přináší hned jeden z nejpodstatnějších závěrů celé disertace postavený na autorově polemice se třemi „obviněními“, které dosavadní literatura na socialistickou etnografii a folkloristiku vztahuje. N. Balaš na základě analýzy produkce KEF a ÚEF (především však dvou konkrétních textů A. Robka a S. Broučka, tudíž mějme na mysli problematičnost zobecnění takové teze) dochází k závěru, že československá etnografie byla marxisticko-leninská nejen formálně a rétoricky, ale i ve své skutečné metodě a interpretaci. Zároveň Balaš obor charakterizuje jako principiálně nacionalistický. Tyto dvě vlastnosti potom podle něj zcela vylučují možnost považovat jej (což se systematicky děje) za obor čistě deskriptivní a ateoreticky pozitivistický. Tuto Balašovu intelektuální konstrukci osobně považuji sice za zdánlivě banální, zároveň však výborně argumentovanou, doposud otevřeně nevyřčenou a nabízející možnost přehodnotit celé dějiny etnografie a folkloristiky v českých zemích ve 2. polovině 20. století. Pokud by k takovému přehodnocení mělo dojít, samozřejmě bude nutné podrobit podobnému rozboru i další práce a pokud možno i texty neuniverzitních a neakademických badatelů, u kterých bych osobně předpokládal mnohem silnější příklon k deskripci, než u Balašem rozebraného Robka a Broučka

Kapitola třetí a čtvrtá (s. 96–165) stojí a padají, s nadsázkou řečeno, s P. Bourdieu, A. Robkem a narátory, se kterými N. Balaš prováděl výzkumné rozhovory. První zmíněný dodal jasnou a důsledně aplikovanou teoretickou, resp. interpretační rovinu obou kapitol, ve kterých N. Balaš opravdu precizně odhaluje specifický *habitus* KEF a ÚEF, resp. na nich působících vědců a vědkyň. Odkazy k Bourdieu jsou nicméně místy až poněkud, domnívám se, přehnané – např. srovnání způsobů dominance (moci, vlády) u alžírských Kabylů a u A. Robka (s. 135–136) se mi jeví jako poněkud násilná komparace. Jak naznačeno, krajně ambivalentním hrdinou celého příběhu, a zde N. Balaš nepřináší mnoho nového, je samozřejmě génus moci a po dlouhou dobu vedoucí obou pracovišť A. Robek, jehož působení je nahlíženo převážně optikou vzpomínek jeho kolegů a žáků. V obou kapitolách se N. Balašovi daří držet dostatečný odstup a nekonstruuje tak obraz Robka-démona ani Robka-zachránce oboru, podstatné jsou především autorovy úvahy a odhalení směřující ke každodennímu „provozu“ obou institucí – realizací terénních výzkumů a dostupností zahraniční literatury počínaje a organizací večírků konče. Právě v mikrokresbě těchto všedních dějin oboru sestavených z jistě často protichůdných názorů narátorů spatřuji hlavní sílu obou kapitol, zároveň však jde o témata, u kterých autorovi zoufale chybí opora v písemných institucionálních pramenech (např. cestovní zprávy, výroční zprávy institucí, zápisy z nejrůznějších porad, strategické dokumenty, kádrové a další osobní materiály atd.).

V páté kapitole (s. 165–195) N. Balaš analyzuje významně rozdílné přístupy k akademickému psaní, které identifikoval u pracovníků KEF a ÚEF, a to zejména ve smyslu kvantity a typu publikačních výstupů. Za pozoruhodné považuji, že některá vysvětlení existujících publikačních strategií, která autor nabízí (např. velmi objevná tematizace ekonomických problémů při vydávání knih a časopisů, která odpovídá novým zjištěním i v dalších institucích, konkrétně Národním muzeu, s. 186–193), jsou vysoce relevantní, přestože samotnou empirickou analýzu (a tedy i srovnání KEF a ÚEF) považuji za zcela pochybenou. Dovoluji si dokonce konstatovat, že se jedná o vůbec nejslabší část celé disertační práce. Autor totiž pro srovnání vytvořil početně i věkově relativně homogenní skupiny badatelů (což je při srovnávání institucí diametrálně odlišné velikosti správné), avšak v případě KEF se jedná o vědce tematicky pokrývající nejrůznější badatelské specializace a vesměs o „elitní“ (na

tehdejší poměry) etnografy a folkloristy, zatímco u ÚEF o pracovníky jednoho tematicky úzce specializovaného oddělení, které v 80. letech teprve formovalo vlastní badatelský profil, navíc tato skupina etnografů zahrnuje zhruba z ¼ badatele vyloženě druhořadé. Z uvedeného vyplývá, že mezi oběma skupinami vědců existovaly hluboké rozdíly na čistě individuální rovině (např. v možnostech publikovat i mimo velmi úzkou skupinu časopisů, které autor do analýzy zahrnul; ve schopnostech vůbec sepsat původní autorskou monografii atd.) i v různých oborových tradicích – je prostě normální, že v některých specializacích etnografie a folkloristiky se spíše psaly a píší články, v jiných spíše monografie, vydávají sbírky atd. Jakékoliv zobecnění a „statistické“ vyhodnocení a srovnávání obou skupin proto považuji za – při vší úctě – nesmyslné. Pokud by autor zvolil např. oddělení Etnografie národního obrození ÚEF, byl by obraz publikačních strategií úplně jiný (např. jenom J. Vařeka v 80. letech vydal 3 autorské monografie), konečně ke zcela odlišným výsledkům by se autor dobral po zohlednění dalších badatelů a pracovišť (monografická produkce významného brněnského etnologa V. Frolce byla v 80. letech takřka rovna celé KEF).

Šestou kapitolu práce (s. 196–225) vnímám jako určitou daň autorovu zjevnému příklonu k britským akademickým a intelektuálním tradicím. V jejich rámci je systematická a otevřená polemika jedním z úhelných kamenů vědeckého provozu a „pokroku“ ve výzkumech a jejich interpretacích. Dovolím si však tvrdit, že tomu tak nutně nemusí být v rámci jiných vědeckých kulturních okruhů a na místě je tedy otázka: Je specifický *habitus* „absence vědecké debaty“ (jeho popis na s. 214 nicméně považuji za výborný) skutečně způsoben jen mechanismy produkce a reprodukce etnografického vědění v socialismu a postsocialismu? Nemůže jít o *habitus* víceméně běžný např. v širších rámcích německými intelektuálními tradicemi ovlivněné vědy? Navíc, což souvisí s již problematizovaným zaměřením práce na KEF a ÚEF, je si autor vědom, že i v prostředí jím popisovaného specifického *habitu* můžeme zaznamenat dlouhodobě existující jasně protichůdné tendence? Zde narážím např. na extrémně rozsáhlé dílo R. Jeřábka, které se možná z ½ sestává z vyloženě diskusních a ostře kritických textů, mezinárodní akademická debata byla typická i pro J. Kramaříka, běžná byla mezi některými folkloristy, polemika mezi V. Menclem a dalšími uměnovědci na straně jedné a V. Pražákem a J. Vařekou na straně druhé, která se táhla od 50. do 80. let 20. století, dokonce do určité míry rezonuje dodnes. Nemyslím si, že uvedené příklady jsou jen výjimkami, které by potvrdzovaly N. Balašem odhalené pravidlo.

Závěrečná kapitola práce (s. 226–246) měla být původně hlavní tematickou osou práce, ve finálním textu však nakonec plní dvojedinou roli závěru a analýzy kontinuit pozdě socialistického etnografického *habitu* po roce 1989. Jako závěr text příliš nefunguje, autorova zjištění v něm nejsou dostatečně přehledně shrnuta a zdůrazněno z nich to nejpodstatnější. O mnoho důležitější je tak druhý rozměr kapitoly. N. Balaš – opět v polemice s většinou dosavadních, často jednostranných, oborovými, osobními či institucionálními animozitami zatížených textů – ukazuje, jak silné byly kontinuity předlistopadové etnografie a folkloristiky ve zdělávání, akademickém praktickém provozu, publikační činnosti atd. Autorova vysvětlení neúspěchů při prosazování „západní“ sociokulturní antropologie po roce 1989 považuji za přesvědčivá, dobře argumentovaná a v mnohém platná i pro situaci v roce 2020. Ne každému se zjištění a argumenty N. Balaše budou líbit, sám autor tohoto posudku se v některých pasážích práce „našel“ v ne zcela pozitivním světle,

ale o to více je nutno souhlasit s (přiměřeně patetickým) citátem, který autor práce umístil na úplný závěr disertace (s. 246).

Formální úprava

Formální úpravu práce považuji za příkladnou, a to hned v několika ohledech. Práce je předně psána ve vyspělé britské angličtině bez – pokud jsem schopen posoudit – jakýchkoliv stylistických a gramatických nedostatků. Autorova práce s jazykem je navíc kreativní, jakkoliv časté užívání metafor, přirovnání a až básnických obrátů může být pro čtenáře uvyklého spíše na strohý „německý“ styl psaní někdy až iritující. Totéž platí o někdy až přehnané polemicitě textu, kdy hlavní autorovou narativní strategií je vymezování se vůči dosavadnímu bádání. V tomto směru – což autor jistě může vysvětlit při obhajobě – je samozřejmě na místě otázka, jaký byl záměr N. Balaše při volbě jazyka a stylu psaní. Domnívám se, a napovídají tomu i četné odbočky vysvětlující někdy až banální středoevropské reálie, pasáže věnované vyloženě „překladatelským“ otázkám, přílohy na s. 247–250 a koneckonců i celá ne právě standardní struktura práce, že spíše než o text disertace, se jedná o hotový rukopis knihy určený některému z vydavatelství v anglosaském světě, které obecně preferují esejističtější způsoby zpracování vědeckých textů. Výše uvedené ovšem, zdůrazňuji, nepovažuji za nedostatek, spíše za důkaz autorova oprávněného sebevědomí. Příkladnost formálního zvládnutí disertační práce dále podporuje korektní a bezchybný způsob citování a sestavení seznamu zdrojů (zkratka ABS i příslušných fondů ovšem měla být rozepsána), přehledné a logické členění textu do kapitol a subkapitol, zvládnutí grafické podoby tabulek i vlastního textu atd. Text práce po obsahové i formální stránce dobře „plyne“, přes složitost tématu se autor příliš ve výkladu „nemotá v kruhu“, k opakování některých, spíše dílčích, informací dochází výjimečně (vysvětlení titulu CSc. v poznámkách č. 93 a 145). Po formální stránce opravdu nelze disertaci nic podstatného vytknout.

Celkové hodnocení a klasifikace

Předloženou disertační práci považuji za empiricky i intelektuálně pozoruhodně vyzrálé dílo. N. Balaš přistoupil k velmi složité a mnohvrstevnaté problematice dobře teoreticky vybaven a díky aplikaci konceptů P. Bourdieu se mu (do značné míry úspěšně) podařilo významně doplnit a korigovat dosavadní závěry bádání o vztahu mezi národopisem / etnografií a folkloristikou a sociokulturní antropologií v českých zemích ve 2. polovině 20. století, které vycházely a vycházejí z Balašem úspěšně zpochybněného intelektualistického přístupu. Nelze nevidět, že N. Balaš dokázal, což u studenta vyžaduje značnou míru schopností a odvahy, odhalit výraznou problematičnost vlivných textů – nejen z českého prostředí – popisujících „stýkání a potýkání“ etnografie a folkloristiky a sociokulturní antropologie ve střední Evropě po roce 1989. Za nejzásadnější závěry práce lze považovat autorem empiricky doloženou a zároveň vysoce kontroverzní teoretičnost tzv. socialistické etnografie a folkloristiky (ve smyslu aplikace marxismu-leninismu a reflektovaného i nevědomého nacionalismu) na straně jedné a zároveň existenci zásadních a opět kontroverzních oborových kontinuit, řečeno s autorem přetrvávajícího habitu, (bez ohledu na formální změny názvů disciplíny a sebeprezentaci jednotlivých osobností) mezi 80. a 90. lety 20. století a patrně i dobou pozdější. V uvedeném smyslu a ve své teoretické komplexnosti má Balašova práce až průkopnický charakter, jakkoliv některá dílčí empirická zjištění jsou nepřesvědčivá nebo málo inovativní a spíše potvrzují již

známé skutečnosti. Za nepochybnou slabinu práce, se kterou se ovšem nedokázaly prozatím vyrovnat ani početné badatelské týmy, dále považuji jednak autorovo soustředění se na dílčí institucionálně-personální výsek celé problematiky a tím pádem i (místy nedostatečně reflektovanou) redukci československé etnografie a folkloristiky na dvě pražská pracoviště (KEF a ÚEF), jednak nízkou míru vytěžení písemných pramenů. Celkově je však možno konstatovat, že disertace N. Balaše je založena na široce rozkročeném výzkumu, prostudování impozantního množství zdrojů, důsledné analýze problémů, jejich zobecnění a teoreticky sofistikovaném vysvětlení. To vše je rámováno, v českých poměrech málo vídanou, schopností předložit text ve skvěle zvládnuté cizojazyčné podobě.

Za nepochybné proto považuji, že Mgr. Nikola Balaš **prokázal** dostatečné výzkumné a tvůrčí schopnosti odpovídající úrovni disertační práce a jeho dílo **splňuje** požadavky kladené na takové práce. Předloženou disertaci proto jednoznačně **doporučuji** k obhajobě.

V Praze 11. 11. 2020

PhDr. Jiří Woitsch, Ph.D.